

S náboženstvím na mě nechod'te

Tak zní podle psychologa a religionisty Pavla Říčana heslo současného člověka, který sice hledá transcenci a duchovní rozměr, ale odmítá jeho pojetí v tradičních náboženských systémech. A „nejhorší“ jsou v tom Evropané.

Zabýváte se výzkumem religiozity. Dá se religiozita a spiritualita vůbec zkoumat?

Ale jistě, dokonce i psychometricky – pokud máte dost drzosti šlapat v těch našich psychologických „bagančatech“ na místech, kde i andělé chodí po špičkách. Začali s tím – jak jinak – Američané. My se teď snažíme zmapovat, jak se projevuje spiritualita dnešních mladých Čechů. A zjišťujeme, že u řady z nich je jejich religiozita výrazně ekologicky orientovaná, někteří jsou ochotni se klanět Matce Zemi a dojímat se čistotou studánky, objímají strom jako svého bratra a podobně. Naproti tomu se zdá, že bude těžké prozkoumat spirituální kořeny mravnosti. Snad je to proto, že se hledá takzvaná „nová spiritualita“, nezávislá na církvích, dokonce je móda mluvit o „nenáboženské spiritualitě“ – což je mimochodem protimluv, protože spiritualita je výrazně náboženský fenomén. V Americe se od zlatých šedesátých let ujal slogan „I am not religious, but I am spiritual.“ Česky se to dá říci asi takhle: „S náboženstvím na mě nechod'te, ale duchovnost, to samozřejmě ano!“

Současní duchovní hledači touží po silném, pokud možno blaženém zážitku, medituji a zkoušejí nejrůznější praktiky a techniky působení na vlastní psychiku, upínají se k naukám a guruům slibujícím plné rozvinutí jejich osobního potenciálu, spirituální seberealizaci, osvícení, osvobození. Přitom tradičně byla s duchovním životem zpravidla spojena snaha být dobrý, bojo-

PAVEL ŘÍČAN (1933)

Studoval psychologii na Karlově univerzitě v Praze, původně se věnoval výzkumu psychologie osobnosti, poté, co musel z politických důvodů opustit ČSAV, působil dvacet let jako praktický psycholog a učitel klinické psychologie na Institutu pro další vzdělávání lékařů v Praze. V roce 1991 se vrátil do Psychologického ústavu Akademie věd. V současné době se věnuje zejména výzkumu v oblasti spirituality a teorii o religiozním aspektu osobnosti a mezilidských vztahů.

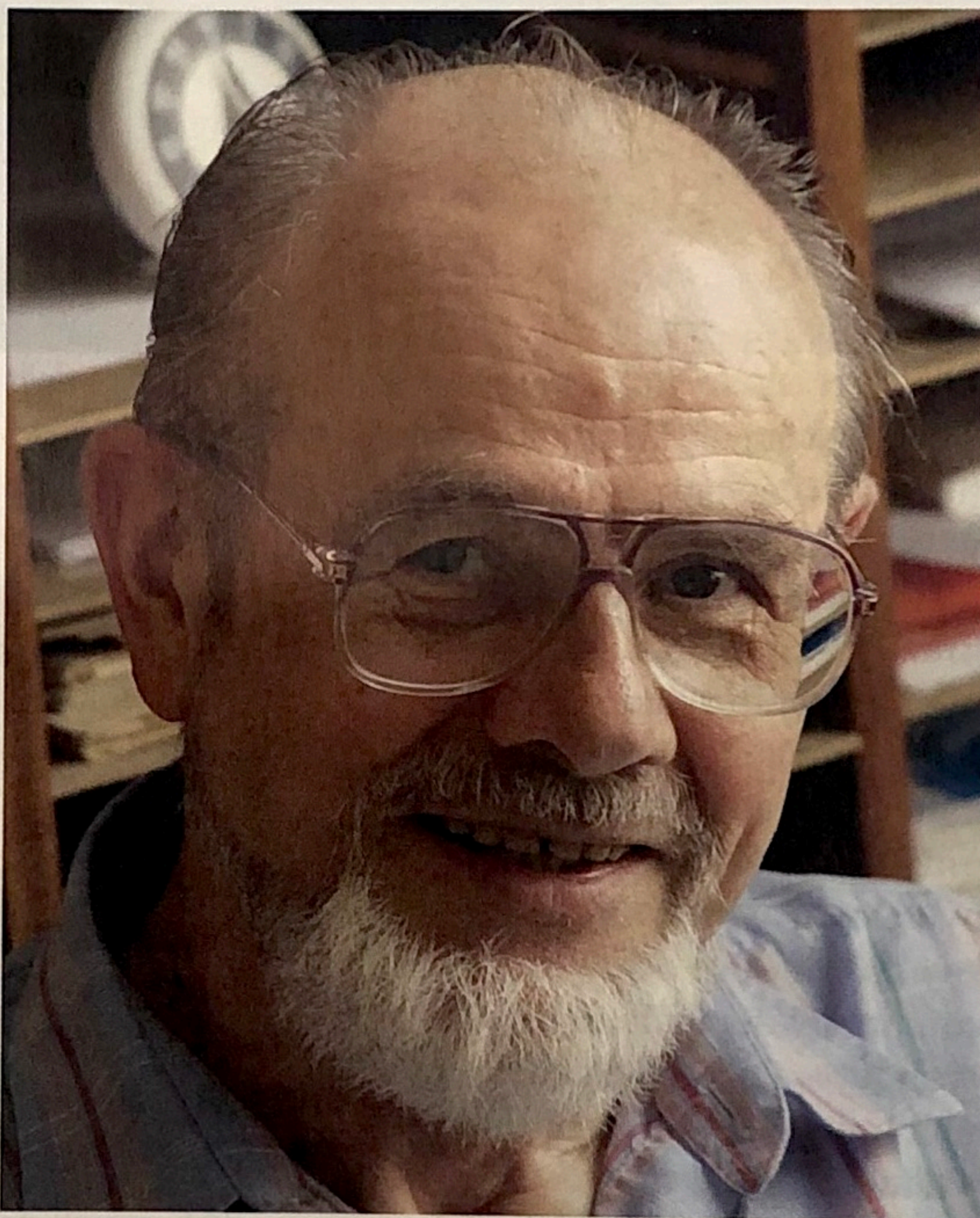

foto Jakub Hučín

vat proti zlu, směřovat k dokonalosti, nahlížet a pocítovat některé normy a mravní ideály jako posvátné, případně očistit se od hříchu. A já myslím, že to ke spiritualitě bytostně patří, že to je přímo v jejím centru, že to je jen dnes nějakým zvláštním způsobem skryto a že to můžeme znovu objevit někde pod povrchem, snad i těmi dotazníkovými metodami. Téma dobra a zla samozřejmě není mrtvé, stačí se podívat na populární fantasy literaturu, třeba Frodo je ztělesněním dobra, ušlechtilosti a charakternosti, zvláště po zkušenosti s tím strašlivým, vpravdě ďábelským Prstenem moci.

Proč fantasy literatura tolik mladé lidi přitahuje? Je to alternativa ke zvětralé spiritualitě, kterou jim nabízejí církve?

Křesťanští fundamentalisté se zlobí, vidí v téhle literatuře hříšnou magii a duchovní matení dětí, dokonce

Současní duchovní hledači touží po silném, pokud možno blaženém zážitku, medituji a zkoušejí nejrůznější praktiky a techniky působení na vlastní psychiku, upínají se k naukám a guruům slibujícím plné rozvinutí jejich osobního potenciálu, spirituální seberealizaci, osvícení, osvobození.

Když je spiritualita z nějakého důvodu slabá, degenerovaná nebo atrofovaná, něco podstatného v osobnosti takového člověka chybí, jeho osobnost je jaksi placatá.

i v té Lewisově Narnii, kde lev Aslan je zřetelně Kristus, a to v teologicky věrné, řekl bych teologicky pečlivé podobě. Možná je skutečně tato literatura pro spirituálně vyhladovělou část mladé generace jakousi náhražkou toho, co v hloubi tak bolestně chybí. Samozřejmě literatura tohoto typu může být dobrá i špatná, může hravou formou kultivovat představitivost, ale také děti vtahovat do imaginárního světa, který je pouhým únikem. Což platí v ještě větší míře o oněch oblíbených fantasy hrách, které se hrají „na pokračování“ někdy celé měsíce a kde hráči vedou jakýsi paralelní život, prožívají paralelní příběh. To je mocný prostředek výchovy – nebo také nezávazného pohrávání si s duší těch hráčů ze stany toho, kdo hru vede. Jde o to, jak se v této literatuře a v těchto hrách zachází s tématem a hodnotami dobra a zla, věrnosti a zrady, rozkoše a oběti, násilí a něhy, zla v druhém, a zejména krutosti v sobě samém, což je v naší výchově a celé kultuře téma velmi nešťastně vytěsňované. Hodnotová orientace je jedním z nedůležitějších klíčů k výzkumu současné spirituality. Téma hodnot je v psychologii jakousi hodně civilní, střízlivou a poměrně dobře přijímanou podobou tématu spirituality.

Na Karlově univerzitě jsme získali grant na výzkum spirituality jako substruktury osobnosti. Není to úplně nová myšlenka, přišel s ní nedávno mladý americký badatel Ralph Piedmont, který se snaží pojmut spiritualitu jako šestý faktor osobnosti, který by existoval vedle dnes už klasických faktorů, takzvaných Big Five. Pro obecně uznávané velké učitele, jako byl William James a Gordon Allport, v Evropě pak zvláště C. G. Jung (a po něm trochu jinak Abraham Maslow), byla spiritualita něčím víc než jednou ze složek osobnosti, byla ně-

čím centrálním, jakýmsi integrujícím vrcholem. Behavioristé a psychoanalytici, podobně jako praktikující pragmatikové různých směrů, s ní ovšem měli – alespoň po většinu minulého století – problém.

Znamená to, že spiritualitu můžeme chápat jako součást struktury osobnosti každého člověka?

Pokud máte na mysli strukturu jako stavbu osobnosti, patří spiritualita u kulturního člověka k jejímu jádru. To znamená, že když je spiritualita z nějakého důvodu slabá, degenerovaná nebo atrofovaná, něco podstatného v osobnosti takového člověka chybí. Přičemž nechci fušovat do teologie a definovat tak nebo onak duchovní zdraví nebo „správnou“ spiritualitu. Ale pokud u člověka vymizí, případně prostě s osobním vývojem nepříjde pnutí vzhůru nebo étos ušlechtilosti a otevřenosti, připravenost nechat se bytostně překvapit a transformovat, zjemnit, nebo schopnost a ochota vyhlížet nebo vzhlížet k tomu, co přichází z budoucnosti nebo z transcendentce (to všechno jsou šifry, které napovídají, oč ve spiritualitě jde), řekl bych, že jeho osobnost je jaksi placatá.

Na rozdíl od některých – jak jsem přesvědčen – upřímně křesťansky věřících kolegů se jako religionista i jako psycholog pečlivě snažím užívat pojmů a výrazů, které jsou z hlediska víry neutrální, i když samozřejmě člověk nemůže vlastní víru odložit. To by byla iluze objektivity, to ve skutečnosti nejde. Ale lze, a je to třeba, formulovat pojmy tak, aby byl možný rozhovor s lidmi, kteří věřící nejsou. A takových lidí je tady hodně, protože Evropa dvacátého a možná už devatenáctého století přinesla, jak to říká Eliade, něco naprosto nového v dějinách náboženství – masový výskyt nenáboženského člověka. Nikdy dřív a nikde jinde nic takového

není a nebylo. Přitom snad nejvíce nenáboženských lidí je mezi těmi, kteří mají humanitní vzdělání, kteří se vědecky zabývají společností, historií, kulturou, prostě duší. Jak říká můj oblíbený autor, sociolog Peter Berger, patří sem přirozeně i teologové, což je ovšem průšvih – snad průšvih pro budoucnost křesťanství (tohle všechno se děje na křesťanské půdě Západu) blahodárný. Přírodovědci a technici všeho druhu mají po této stránce méně problémů. Setkávám se s nimi dosti často mezi fundamentalisty. Je pro ně poměrně snadné držet se „zjevených pravd“ a v této oblasti vyloučit kritické myšlení. Přitom se považují za vzdělance a jaksi si neuvědomují, jak jednostranné jejich vzdělání je.

Jak vysvětlíte, že je v Evropě tolik nenábožensky zaměřených lidí, když je religiozita pevnou součástí struktury lidské psychiky?

Možná mají pravdu ti teologové a kazatelé, kteří tvrdí, že religiozita je nezníčitelná, a buď tedy člověk věří v Pána boha, anebo v nějaké modly, jinak to nejde. „Něčemu se člověk nakonec klanět musí,“ řekl kdysi nedávno Petr Pithart pěkně, samozřejmě mnozí před ním obšírněji. Může ovšem jít o velice upadlou religiozitu, a psychologie v tom hraje zajímavou roli. Paul Vitz napsal knihu s výmluvným názvem „Psychologie jako náboženství“ a s podtitulem „Uctívání vlastního Já“. Jung tvrdil (řekl bych, že příliš odvážně), že u všech neuróz po čtyřicítce jde v podstatě o náboženský problém. Popisuje, jak se u jeho pacientů religiozita jaksi postupně „klubala“ ve snech a v mandalách, které je učil malovat. Podle něj je možno náboženství rozsáhle vytěsnit jak na individuální úrovni, tak na úrovni kolektivní duše. Co je nevědomé, co se nekultivuje, nabývá ovšem primitivních, barbarských podob – a evropská duše, která se od svého náboženství odvrátila, vyprodukovala ve dvacátém století dva velké náboženské výbuchy, nacismus a komunismus.

Odvrát od náboženství v té konkrétní podobě, jakou mělo tradičně u nás, má asi řadu příčin. V psychologické praxi se ještě dnes setkáváme s mladými lidmi, v jejichž rodinné výchově sehrálo náboženství nešťastnou roli, například v souvislosti s ostře sexuálně represivní výchovou a současně také s udržováním infantilních citových pout k rodičům. Tito mladí lidé se potřebují normálně „trhnout“ – a přitom se rozcházejí i s náboženstvím, protože ono je s rodiči a s těmi pouty pevně spjata. Někdy má psychoterapeut v péči mladého člověka, který při tom vývojově nutném trhání pout zároveň ztrácí i cennou rodinnou tradici. Terapeut je pak v rozpacích, jestli má podporovat emancipaci, která může tohoto mladého člověka vést do velikého průšvihů, protože ztráta víry je za jistých okolností horší než neuróza.

To je docela silné tvrzení! Proč?

Například prostě proto, že ten dospívající mladý člověk nedovede žít v jiném prostředí a v jiném životním stylu, než jak ho rodina naučila, a když od toho uteče, snadno „naletí“ na špatnou společnost. Protože se vzepře proti mravním zásadám, které mu byly vštípeny, pak nenapravitelně ublíží jiným i sobě a neunesení pocitu viny, které budou následovat. Psychospirituální adolescentní krize (která se mimochodem snadno zamění za incipientní schizofrenii a jejíž farmakologické „zaléčení“ může být velmi nešťastné) může dopadnout špatně – pro celou rodinu.

Přemýšlím, zda může chladný postoj Evropanů k náboženství souviset s kritickým myšlením psychologů a vědců, protože řada z nich mluví o náboženství jako o ušlechtilé iluzi a projekci lidské touhy po nesmrtelnosti.

To na psychologii miluju, zvláště na té hlubinné, že bourá iluze a kácí modly. Freudův přítel Oskar Pfister, švýcarský farář a zároveň psychoanalytik, říkal, že psychoanalýza je skvělý nástroj na to, aby se odbouralo falešné náboženství. Když procházíte kvalitně dělanou psychoanalýzou, mizí sebeklamy, infantilní iluze a děsy, padají obranné mechanismy i laciné pravdy – a odolává, očisťuje se a roste autentická víra. Jestli se ta víra bude líbit vašemu faráři, to už je jiná věc...

Někteří teologové a náboženští představitelé tvrdí, že všichni lidé jsou otevření náboženství, pociťují hlad po duchovní oblasti, jinak mají v sobě pocit prázdnoty. Praxe ale naopak ukazuje, že velká část lidí, kteří se k žádnému náboženství ani k žádné víře nehlasí, může žít velmi spokojený a naplněný život.

To se potom ptám, co je v jejich životě nejvyšší hodnotou a jak se k této hodnotě vztahují. Jestli mají smysl pro posvátno, i když třeba skrytý nebo velice střízlivě vyjadřovaný, třeba právě ve formě vztahu k nějakému svému životnímu poslání. Jestli je v jejich životě něco ústředního, čeho by nebyli ochotni se vzdát za žádnou cenu a byli by ochotni za to bojovat nebo i umřít. Co je ten jejich „ultimate concern“ – poslední, nejvyšší záměr či zájem a starost. Někdy se bytostně náboženské motivy objevují ve zvláštních podobách, třeba u lidí blížících se k smrti. Jejich prognóza může být beznadějná a najednou u nich konstatujete krásnou, mohutnou naději bez přesného předmětu a bez konkrétní perspektivy. Není to naděje na uzdravení. Nebo se setkáte s vděčností, jež hledá, komu by poděkovala. Jedna studentka, která se mnou pracovala, říkala, že nevěří v Pána boha, ale když udělá těžkou zkoušku, zajde do kostela a děkuje.

Vidíte – vděčnost, naděje. To jsou termíny, které snad ani není možné psychologicky měřit. Možná jsme někde hodně na hranici vědeckého přístupu v psychologii...

Určitě, pokud vědu chápeme v moderní tradici jako přísně objektivní, racionální podnik, ve smyslu karteziánského protikladu mezi zkoumajícím subjektem a zkoumaným objektem. To je ta věda, která prokázala až ohromující a děsivou schopnost probádat, ovládnout (a bohužel i ničit) přírodu, přičemž v otázkách pro člověka nejdůležitějších narazila na své meze. V psychologii možná více než jinde. Píšu teď úvod do psychologie pro střední a vyšší školy a moc si dávám záležet, aby ti mladí od samého začátku, od prvních kroků, které v tomto oboru dělají, vnímali jeho dvě tváře, jak tu objektivisticko-technokratickou, tak i tu humanisticko-rozumějící. Vzpomínám si přitom, jak jsme za komunismu – prohlašujeme, že popularizujeme vědeckou nebo sovětskou psychologii – „pašovali“ do médií myšlenky hlubinné psychologie a křesťanského humanismu. Dnes zase závratné pokroky v poznání mozku hrozí, že se psychologie stane tak trochu převáskem neuroanatomie a neurofyzologie – podívejte se třeba na vynikající knížky lékaře Františka Koukolíka. Co tam zbývá z duše?

Jakub Hučín

V církvích jsou jako v politice lidé osobnostně zralí a tolerantní, ale i lidé narcistní a manipulující. A ti se - stejně jako v politice - úspěšně derou o moc a vliv, přičemž moc nad dušemi chutná stejně slastně jako moc nad majetky a donucovacími prostředky, možná slastněji.